

JĘZYK, JĘZYKI CZY WŁAŚCIWOŚCI JĘZYKOWE CZŁONKÓW WSPÓLNOT KOMUNIKATYWNYCH W PRZEDMIOCIE BADAŃ LINGWISTYCZNYCH?

ZDZISŁAW WĄSIK

Odpowiedź na pytanie, czym się zajmują językoznawcy, językiem, językami¹ czy właściwościami językowymi jego wytwórców i użytkowników jako członków wspólnot komunikatywnych, jest możliwa, kiedy prześledzi się ewolucję poglądów na naturę języka w kontekście zainteresowań badaczy jego uwarunkowaniami środowiskowymi.² Historia myśli lingwistycznej wykazała,

- 1 Pytanie, co jest przedmiotem językoznawstwa, język czy języki, stawiane było niejednokrotnie na forum ogólnym. Znalazło ono odzwierciedlenie m.in. w temacie konferencji SLE (XXIV Annual Societas Linguistica Europaea Meeting: *Sprachen und Sprache*), która odbyła się w Kilonii w 1991 roku. W wygłoszonym tamże referacie plenarnym Herbert Pilch z Feiburga Bryzgowijskiego, powołując się na poglądy Eberharda Zwirnera (1963, 1967), zauważył, że w domenie badań lingwistyki empirycznej dostępne są jedynie poszczególne języki świata, a nie język w ogóle. W nieco innym ujęciu Antoni Furdal (por. 1993: 5 oraz 9) wskazywał na istnienie dysproporcji między badaniami nad językiem jako fenomenem społecznym a opisem poszczególnych języków Europy i pozostałych kontynentów. Natomiast Andersowi Ahlqvistowi (1997) przy omówieniu zestawienia „język i języki” chodziło raczej o pozycję języków mniejszościowych oraz tzw. języków małych względem języków większościowych w komunikacji masowej lub jednego języka dominującego w komunikacji międzynarodowej.
- 2 Inspirację do sformułowania niniejszych poglądów dały autorowi zapoznanie się z pracami Norberta Reitera dotyczącymi pojęcia „idiolektu” (1986) i „eurolingwistyki” (1993, 1994, 1995), w kontekście dyskusji, w jakiej miał sposobność wziąć udział w Berlinie, 24–27 marca 1997 roku, na Międzynarodowym Sympozjum: *EuroLinguistik. Ein Schritt in die Zukunft* (zob. Z. Wąsik 1999a; por. także Z. Wąsik 1996 i 1999b), a następnie jego aktywne uczestnictwo w warsztatach homo-lingwistycznych zapoczątkowanych wraz z Victorem H. Yngve w Poznaniu na 33. Dorocznym Zjeździe Societas Linguistica Europaea (Por. Yngve & Wąsik 2000 i 2004), oraz równoległe wystąpienie z referatem podsumowującym (Z. Wąsik) „Język, języki czy właściwości językowe członków wspólnot komunikatywnych w

bowiem, że językoznawcy rozpatrywali różne aspekty języka po kolei i równocześnie, podkreślając ważność tylko jednej strony przedmiotu badań i utrzymując własny sposób widzenia jako istotny dla całej domeny badawczej albo jako wyłącznie naukowy.³ Zwalczali przy tym stanowiska swoich przeciwników i bronili swoich własnych, o ile pojawiali się nowi oponenti. Żaden jednak nie doszedł tak daleko, aby potraktować wszystkie pytania odnoszone do właściwości języka jako równorzędne z perspektywy metalingwistycznej. Poglądy na naturę języka oscylowały przeważnie między skrajnymi stanowiskami i przeplatały się wzajemnie, wychodząc z takich epistemologicznych pozycji, jak m.in. induktywizm czy deduktywizm, indywidualizm czy kolektywizm, pozytywizm czy idealizm, monolingwizm czy multilingwizm, synchronizm czy diachronizm, ewolucjonizm czy dyfuzjonizm, faktualizm czy procesualizm, formalizm czy substancjalizm, taksonomizm czy eksplanacjonizm, idiografizm czy nomologizm, normatywizm czy deskryptywizm, instrumentalizm czy generatywizm, segregacjonizm czy integracjonizm itp. Wyznaczały one zbiory wielu pochodnych pozycji metodologicznych postulowanych przez preferowane teorie mieszczące się w dziedzinie filozofii języka albo filozofii lingwistyki.

Pierwsze badania nad językami świata prowadzono w filozoficznej „atmosferze” poszukiwania zasad gramatyki uniwersalnej wspólnej dla całej ludzkości. Było to spuścizną Oświecenia. Gdy lingwistyka wyodrębniła się z filologii, jej przedstawiciele poświęcili więcej uwagi duchowym i etniczno-kulturowym formom manifestacji języka. W międzyczasie jednak współpraca z nowopowstałymi dyscyplinami doprowadziła do pomijania lub przekraczania granic dyscyplin lingwistycznych.

Lingwistyczne spojrzenie na język rozpoczęło się w XIX wieku wraz z rozwojem metody historyczno-porównawczej. Jej wynikiem było odkrycie różnorodności typów językowych. Potem nastąpił okres uznania języków mieszanych i odmian językowych. Cele takich badań, zarówno genetyczno-ewolucyjnych jak i typologiczno-strukturalnych, wyrażały się głównie w systematyce zasad zmian językowych lub w wyjaśnianiu kierunków rozwoju. Stopniowo jednakże dziedzina komparatywna przechodziła w studia kontrastywne, które razem z poszukiwaniami uniwersaliów językowych i typologii cząstkowych zjawisk językowych, służyły nie lingwistyce w sensie właściwym, ale innym dyscyplinom sąsiadującym z językoznawstwem.

przedmiocie badań lingwistycznych”, na LVIII Zjeździe Naukowym Polskiego Towarzystwa Językoznawczego: *Język i języki na przełomie stuleci*, które odbyło się w Poznaniu, 1–2 września 2000.

3 Por. m.in. stanowisko Ferenza Kovácsa ([1970]1971)1977: 16 oraz 23–24).

Na początku przedstawiciele nauk historyczno-porównawczych prowadzili badania lingwistyczne oparte na metodzie indukcyjnej.⁴ Wnioski uogólniające odnośnie do stosunków pokrewieństwa między językami wyciągano na podstawie stwierdzenia zgodności między kategoriałnymi jednostkami ich gramatyki i „głosowni” (niem. *Lautlehre*) połączonej ze słowotwórstwem i fleksją.⁵

Stosownie do założenia, że pewna grupa językowa musiała kiedyś posiadać wspólne przodka, postulowano zrekonstruowanie języków pierwotnych. Metoda indukcyjna została wówczas zastąpiona przez metodę dedukcyjną.⁶ Stąd też rekonstrukcja pierwotnych języków opierała się na przekonaniu, że języki określonych ludów, których teksty zostały nam przekazane z dokumentów historycznych, były niegdyś homogeniczne i mogą być traktowane jako dobro wspólne języków rodzicielskich, dzielących się i stających się później heterogenicznymi. Wyniki badań geografii lingwistycznej przekonały jednak przedstawicieli językoznawstwa porównawczego pod koniec XIX wieku, że rzeczone rekonstrukcje języka⁷ powinny być raczej uznane jako konstrukty teoretyczne, ponieważ nie odpowiadają one żadnej realnej rzeczywistości. Jedyne zaś, co ich zdaniem jest dostępne w badaniach, to konkretne manifestacje tekstowe języków osobniczych mających byt psychiczny.⁸

4 M.in. Friedrich Karl Wilhelm Schlegel (1772–1829), Franz Bopp (1791–1867), Jakob Ludwig Karl Grimm (1785–1863). Historiograficznego przeglądu stanowisk badawczych językoznawstwa porównawczego dokonał m.in. Hanns Oertel (1901: 28–30).

5 Przekonanie, że pokrewieństwo języków przejawia się w gramatyce a nie w słownictwie, wywodzi się od Joba (Hioba) Ludolfa (orientalisty zm. w roku 1704), który ustalił stosunki pokrewieństwa języków semickich w rozprawie *Dissertatio de harmonia linguae Aethiopiae cum ceteris orientalibus* (1702). Na przekonanie to zwrócił uwagę Witold Mańczak (1992: 22), wskazując, iż jego zwolennikiem był Hugo (Ernst Mario) Schuchardt (1842–1927): „Die Sprachverwandschaft offenbart sich nicht im Wörterbuch, sondern in der Grammatik.” (Schuchardt [1916] 1928: 198); Wzmiankę o Ludolffie daje Adam Heinz (1978: 115): „W dziedzinie teoretycznej był on jednym z pierwszych, który w kwestii pokrewieństwa języków wysuwał postulat nie ograniczania się do zestawień tylko leksykalnych, lecz sięgania również do budowy gramatycznej (morfemy, kategorie) porównywanych języków.” Cytat przytoczony też w artykule E. Wąsik (1998: 87, zob. przypis 6).

6 Uogólnienia, które bazowały na porównaniach języków romańskich z językiem łacińskim jako praromańskim, pozwoliły na przykład Augustowi Schleicherowi (1821–1868) w latach sześćdziesiątych wieku XIX sformułować hipotezę, że podobne wnioski mogłyby być wyciągnięte ze zgodności między językami słowiańskimi a dalej też indoeuropejskimi.

7 W nawiązaniu do jego „teorii fałowej” Johanna Schmidta (1843–1901) pierwsze atlasy lingwistyczne sporządził w Niemczech Georg Wenker (1852–1911). Poglądy młodogramatyków (szczególnie Karla Brugmanna, 1849–1919, i Paula Kretschmera, 1866–1956) na temat rekonstrukcji języka podsumował Erich Neu (1984). Por. też Oertel (1901: 128).

8 Stanowisko młodogramatyków oddaje najlepiej wypowiedź Jana (Ignacego Nieciśława) Baudouina de Courtenay (1845–1929) z roku 1903, cytowana przez Tadeusza Zgółkę (1985: 75): „Język istnieje tylko w mózgach indywidualnych, tylko w duszach, tylko w psychikach indywidualnych, czyli osobników, składających się na daną społeczność językową. Język plemienny i narodowy jest abstrakcją i konstrukcją uogólniającą, wytworzoną z całego

Przynajmniej cztery kierunki rozwoju wymieniane były w poglądach na ewolucję języków, w których to homogeniczni użytkownicy języka stali się heterogenicznymi twórcami języka:

(1) od homogenicznego języka, będącego w posiadaniu jednolitej wspólnoty komunikatywnej, do zdegenerowanych gwar lokalnych spełniających potrzeby komunikatywne oddzielających się wspólnot językowych;

(2) od skończonego stadium pierwotnie homogenicznych odmian do mieszanej formy nowych języków najpierw degenerujących się a potem homogenizujących się;⁹

(3) od pierwotnie czystych heterogenicznych gwar środowiskowych ukształtowanych naturalnie na płaszczyźnie indywidualnej, grupowo-specyficznej, regionalnej i etnicznej, do języków narodowych i międzynarodowych, które zostały sztucznie zunifikowane na bazie sankcji społecznych i narzucone jednostkom poprzez konwencje;

(4) od heterogenicznych indywidualnych idiomów i sposobów mówienia do zespołu dzielonych środków komunikacji¹⁰ na każdej płaszczyźnie społecznej stratyfikacji wspólnot komunikatywnych.

szeregu języków indywidualnych, jest sumą skojarzeń językowo-pozajęzykowych, właściwych indywidualom i przeciętnie, abstrakcyjnie, ludom i plemionom". [...] "jednolity język plemienny jest fikcją" (Baudouin [1903: 269 i n.] 1990). Podobne podsumowanie indywidualizmu idealistycznego zawierają też tezy sformułowane przez Andrzeja Gawrońskiego (1885–1927), polskiego językoznawcy i indoeuropeisty okresu międzywojennego (zob. Gawroński 1927) przytoczone w pracy Z. Wąsik 1999d: 54 i n.: „1) język jest formą foniczną i artykułowaną głębi psychicznej jednostki, jest środkiem eksterioryzacji ducha ludzkiego i jako taki może być porównywany do sztuk plastycznych, które uwidaczniają się poprzez ekspresję; 2) głębia psychiczna, której język jest ekspresją, składa się z elementów intelektualnych, związanych z sensem wyrazów, reprezentacją pojęć itp. oraz elementów emocjonalnych wywołanych przez fakty zewnątrzjęzykowe języka; wszystkie zmiany w języku korespondują ze zmianami w umyśle, które je poprzedzają, natomiast nie wszystkie zmiany w umyśle muszą być odzwierciedlane w języku; 4) język jako martwa forma żyjącej głębi psychicznej, dostosowana przez jednostkę do swoich potrzeb, jest zawsze spóźniony w stosunku do rozwoju inteligencji ludzkiej, jeśli posiada względną trwałość jako środek komunikacji społecznej; 5) komunikacja, stanowiąca czynnik społeczny, jest podporządkowana automatyzacji nawyków językowych, język natomiast jako czynnik indywidualny jest zależny pod względem możliwości zmian od woli jednostki dążącej do dysautomatyzacji nawyków; 6) nie ma języka społeczności, podobnie jak nie ma ducha zbiorowości czy inteligencji kolektywnej, jest to fikcja oparta na zawartości komunikacji.” (Por. też Z. Wąsik 1999e: 175)

9 Jak zauważyli Reinhard Sternemann i Karl Gutschmidt (1989: 314) (por. też Gutschmidt 1989: *passim*), spośród językoznawców bodaj pierwszym był Baudouin de Courtenay, który wysunął twierdzenie, że każdy język musi mieć charakter mieszany. Wyjaśnienia poszukiwał on m.in. na styku działania praw dywergentnego ewolucjonizmu z kowergentnym dyfuzjonizmem.

10 Ażeby uwolnić się od pojęcia idiolektu w sensie języka indywidualnego, Reiter (1986: 142) posługuje się terminem „indywidualny rezerwuar znaków” (*individueller Zeichenbestand*), który odnosi do całokształtu wszystkich znaków językowych, które pewien osobnik w określonym punkcie czasowym zna. Komunikacja językowa ma wówczas miejsce, według ujęcia Reitera, tylko wtedy, gdy (za)istnieje zgodność między rezerwuarami znakowymi

W typologii przekonanie, że języki powinno się klasyfikować według ich typowych właściwości inherentnych i relacyjnych, przesunęło się w kierunku stwierdzenia, że języki owe mogą równocześnie należeć do różnych typów. Zamiast mówić o typologicznych konstruktach systemów językowych, językoznawcy zaczęli proponować matryce typologiczne,¹¹ elementów i struktur językowych. Stosownie do tego zainteresowanie różnicami i podobieństwami między systemami lingwistycznymi przesunęło się na badania funkcjonalnych konwergencji i dywergencji, które można znaleźć w budowie języków świata. Temu celowi służyło w pierwszym rzędzie zainicjowanie studiów nad cząstkowymi typologiami kategorii lingwistycznych, jednostek lub konstrukcji, jak na przykład typologii czasu przyszłego, strony zwrotnej, pytania itd.

W językoznawstwie ogólnym natomiast odnoszono przedmiot badań, określany jako język w ogóle; albo do teoretycznych uogólnień wyciąganych ze wszystkich dyscyplin zajmujących się językiem albo tylko do lingwistyki teoretycznej *sensu stricto* zajmującej się językiem jako modelem definicyjnym. Na początku wieku XIX wyróżniano językoznawstwo ogólne jako rodzaj podejścia do języka, przeciwstawiającego się językoznawstwu porównawczemu.¹² Pod koniec wieku XIX natomiast badania ogólne nad językiem – stawiane na równi z filozofią języka, której przedmiot upatrywano w tzw. zdolności językowej (niem. *das Sprachvermögen*) ludzkości – występowały już łącznie z typologią różnic w budowie języków świata w trójczłonowym podziale dyscyplin według Georga Gabelentza, (1840–1893) obok badań szczegółowych nad pojedynczymi językami i badań historyczno-genealogicznych.¹³

dwóch osobników. Indywidualne rezerwuary znaków, które zgadzają się w wiedzy dwóch osobników nazywa on następnie „interindywidualny inwentarz znaków” (*interindividuelles Zeicheninventar*). Postęp w komunikacji interindywidualnej na poziomie społecznym leży według Reitera (por. 1986: 149) w ilościowej agregacji wiedzących, gdy liczba uczestników interakcji przechodzi od diady do plejady.

11 Por. Bednarczuk (1992).

12 Nie bez wpływu na powstanie niemieckiego terminu *allgemeine Sprachwissenschaft* w opozycji do *vergleichende Sprachwissenschaft* (traktowanego praktycznie rzecz biorąc później jako *indogermanische Sprachwissenschaft*) miało nastawienie Wilhelma von Humboldta (1767–1835), który w słynnym wprowadzeniu „Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts” do szeroko zakrojonego dzieła w trzech tomach *Über die Kawisprache auf der Insel Java* (1836–1840, 3 wyd. 1883), nawiązywał, jak zauważa Vilhelm (Ludvig Peter) Thomsen (1842–1927), do zasad filozoficznych Immanuela Kanta (1724–1804), postulując, aby badać język ze wszystkich stron w ogólności dla określenia miejsca poszczególnych grup językowych i języków jednostkowych w stosunku do ludzkiego ducha, do ludzkiego myślenia i życia kulturowego ludzkości w ogóle. Por. Thomsen ([1902 / 1919] 1927: 63).

13 Por. tytuły rozdziałów książki von der Gabelentza (1891: 11–12, 29–30) „Die einzelsprachliche Forschung”, „Die genealogisch-historische Sprachforschung”, „Die allgemeine Sprachwissenschaft”).

Wymieniony zaś termin *linguistique générale* w tytule wykładów Ferdinanda de Saussure'a (1857–1913) został utożsamiony z językoznawstwem statycznym poruszającym się “w sferze wartości i związków współlistniejących” w systemie języka.¹⁴ Preferowanie synchronicznego i systemowego podejścia do języka w przeciwstawieniu do diachronicznych i atomistycznych badań porównawczych nawiązywało faktycznie do rozróżnień między “gramatyką ogólną” a “gramatyką porównawczą”.¹⁵

Na tle przedstawicieli językoznawstwa porównawczego w Niemczech osobne miejsce zajmował Hugo Schuchardt (1842–1927), który w recenzji *Cours de linguistique générale* F. de Saussure'a, opowiadał się za monolingwizmem, wątpiąc przy tym w sens pojęcia językoznawstwa ogólnego:

Językoznawstwo “ogólne” implikuje językoznawstwa szczegółowe, które faktycznie nie istnieją. Nie ma żadnego językoznawstwa aryjskiego ani semickiego, ani germańskiego, ani francuskiego, ani też żadnego językoznawstwa włoskiego itd.; istnieje tylko jedno jedyne, które raz tu, raz tam bada, raz ten, raz tamten materiał prześwietla. Język stanowi jedność, niejako kontinuum. Nie jest tak, aby jako taki był on zauważalny, można o nim jako takim pomyśleć; między tym wszystkim istnieją przejścia, muszą być założone czy wolno je zakładać. W języku nie da się zauważyć żadnych stałych ścian działowych, jego różne formy manifestacji zachowują się względem siebie jak gwary.

(Tłum.: Z. Wąsik)¹⁶

W dziedzinie ogólnej teorii języka, chociaż z perspektywy “multilingwizmu”, wypowiadał się Eberhard Zwirner, który odrzucał pojęcie języka w ogóle („die Sprache überhaupt”) lub języka jako takiego („die Sprache als solche”), wydedukowane ze znajomości jednego języka, zazwyczaj języka rodzimego językoznawcy. Zwracał on uwagę, że badacz powinien być świadomy, czy

14 Zob. de Saussure [1916/1955] 1961/1991: 123.

15 Według F. de Saussure'a ([1916/1955] 1961/1991: tamże): “Przedmiotem językoznawstwa ogólnego synchronicznego jest ustalenie podstawowych zasad wszelkiego systemu idiosynchronicznego, czynników stanowiących każdy stan języka. [...]”

Do zakresu synchronii należy to wszystko, co obejmujemy mianem “gramatyki ogólnej”; rozliczne bowiem związki wchodzące w obręb gramatyki mogą się ustalić jedynie poprzez stany języka.”

16 Zob. Schuchardt [1917: 7] 1921/1928: 318):

Die „allgemeine“ Sprachwissenschaft setzt besondere Sprachwissenschaften voraus, die aber gibt es nicht. Es gibt keine arische und keine semitische Sprachwissenschaft, keine germanische, keine französische und keine italienische usw.; es gibt eine einzige, die bald hier, bald dort schürft, bald diesen, bald jenen Stoff durchleuchtet. Die Sprache bildet eine Einheit, ein Kontinuum. Nicht dass sie als solche wahrnehmbar wäre, sie ist als solche zu denken; zwischen allem bestehen Übergänge, müssen oder dürfen angenommen werden. In der Sprache lassen sich keine festen Scheidewände erkennen, ihre verschiedenen Gestaltungen verhalten sich zueinander wie Mundarten.

interesuje się systemem pojedynczego języka czy strukturą „języka w ogóle”, a więc, czy jego domena zainteresowań leży w lingwistyce, czy też jest on w rzeczy samej zainteresowany filozofią języka. Jeśli zaś chodzi o teorię języka, Zwirner uważał, że powinna ona być stawiana na równi z teorią lingwistyki, której celem jest określenie stosunku lingwistyki do nauk sąsiadujących – jak na przykład antropologia, psychologia i socjologia – w taki sam sposób jak lingwistyka empiryczna może być odnoszona do teorii nauk (por. Zwirner 1967: 2463).

Po raz pierwszy w Polsce na temat zakresu omawianej dyscypliny wypowiadał się Tadeusz Milewski (1906–1966), indoeuropeista z wykształcenia. W swoim referacie wygłoszonym w czasie okupacji w roku 1941, wyróżnił on trzy domeny wchodzące w zakres „Problematyki lingwistyki ogólnej”: (1) rozmieszczenie języków w czasie i przestrzeni, (2) funkcja języka, (3) ewolucja języków.¹⁷ W dwadzieścia cztery lata później zakres omawianego terminu Milewski¹⁸ jednak zawęził, umieściwszy językoznawstwo ogólne obok i w opozycji do językoznawstwa szczegółowego, ale w obrębie językoznawstwa opisowego. Językoznawstwo ogólne, miałyby zajmować się opisywaniem cech wspólnych wszystkim systemom językowym i opracowywaniem jak gdyby ich ogólnego modelu. Materiał empiryczny dla językoznawstwa ogólnego miałyby pochodzić, według Milewskiego, od językoznawstwa szczegółowego, opisującego pojedynczy język tak jak gdyby tylko on istniał jako jedyny w świecie. Jego zdaniem językoznawstwo szczegółowe jest nie tylko ważne dla językoznawstwa ogólnego, ale także i dla językoznawstwa historycznego albo typologicznego przy uwzględnieniu perspektywy synchronicznej czy diachronicznej.

Na tle schematu Milewskiego, w którym omawiana dyscyplina, językoznawstwo ogólne, jest przedstawiana jako jedna z dyscyplin cząstkowych językoznawstwa w ogóle, na gruncie nauk neofilologicznych upowszechnione jest też stanowisko, według którego traktuje się językoznawstwo ogólne jako

17 W *Sprawozdaniach z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności* (Tom. XLV, wrzesień 1939 – grudzień 1944, nr zbiorowy, s. 14 i n.) ukazała się następujące streszczenie: wystąpienia Tadeusza Milewskiego 20 kwietnia 1941 roku pt. „Problematyka lingwistyki ogólnej”, “Opierając się na założeniach szkoły de Saussure’a autor wyróżnia trzy zasadnicze problemy lingwistyki ogólnej, a mianowicie problem rozmieszczenia języków świata w czasie i przestrzeni, a zatem problem ich historii i geografii, po wtóre problem funkcji języka, po trzecie zaś jego ewolucji. Badania nad funkcją języka polegają na analizie jego budowy i wskazywaniu, jaką rolę poszczególne jego elementy spełniają w całokształcie komunikacji językowej, przy czym wyróżnić należy cechy budowy właściwe wszystkim językom, konieczne dla spełnienia jego funkcji, od cech właściwych tylko pewnym ich grupom, czyli kręgom lingwistycznym. Na ewolucję języka składają się czynniki zewnętrzne w stosunku do jego systemu, psychologiczne i społeczne, oraz czynniki wewnętrzne, wynikające właśnie z jego systemu, z konieczności jego zasadniczych funkcji.”

18 Milewski (1965).

„zajmujące się językiem we wszystkich jego aspektach w ogóle”. Można się z nim spotkać we *Wstępie do współczesnych teorii lingwistycznych* Jacka Fisiaka¹⁹ i monografii Franciszka Gruczy pt. *Zagadnienia metalingwistyki*.²⁰

Nieco inaczej widział językoznawstwo ogólne Antoni Furdal²¹, traktując je jako nadbudowę językoznawstwa szczegółowego, nawiązującą jednocześnie do innych nauk, z którymi lingwistyka pozostaje w kontakcie przedmiotowym lub metodologicznym. Miałoby ono obejmować z jednej strony problematykę teoretyczną, wynikającą z dorobku badań porównawczych w zakresie najogólniejszych praw budowy i ewolucji języków, a z drugiej – poszukiwać odpowiedzi na pytanie: „Co to jest język?” z pozalingwistycznego punktu widzenia.²²

W oparciu o rozróżnienie między zdaniem teoretycznym a obserwacyjnym, najpełniejsze uzasadnienie znalazła opozycja między językoznawstwem ogólnym a językoznawstwem szczegółowym przedstawiona w podręczniku akademickim Jerzego Bańczerowskiego, Jerzego Pogonowskiego i Tadeusza Zgółki pt. *Wstęp do językoznawstwa*.²³ Zgodnie ze stanowiskiem Zgółki, autora jednego z rozdziałów, do podstaw językoznawstwa ogólnego wchodzi nie tylko twierdzenia teoretyczne, będące indukcyjnymi uogólnieniami twierdzeń szczegółowych, ale także twierdzenia hipotetyczne sformułowane niejako z wyprzedzeniem w stosunku do badań szczegółowych.²⁴

19 Jacek Fisiak (1975: 13–15) charakteryzuje językoznawstwo jako naukę zajmującą się „wszystkimi problemami związanymi z językiem, a więc począwszy od konstrukcji teorii języka w ogóle, poprzez teorię opisu języka w danym momencie jego rozwoju historycznego i opis różnic występujących między językami, aż po psychologiczne i socjologiczne mechanizmy funkcjonowania języka”, oddzieliwszy przy tym językoznawczy opis gramatyki pojedynczego języka od teorii ogólnej języka.

20 Według Gruczy (1983: 322–324) „lingwistyki nie można dzielić na lingwistykę ogólną i szczegółową, natomiast można podzielić lingwistykę ogólną na lingwistykę szczegółową. Lingwistyka ogólna to tyle samo, co prostu lingwistyka. [...] Natomiast lingwistyki szczegółowe to w gruncie rzeczy lingwistyki cząstkowe”.

21 Furdal ([1977: 33–36] 1992: 39–42).

22 Furdal ([1977: 36] 1992: 42).

23 Bańczerowski, Pogonowski i Zgółka (1982: 2–27).

24 W sposób wyrazisty oddaje to następująca wypowiedź: „Zgodnie ze stanowiskiem indukcyjnym fundamentem wszelkich badań naukowych – a więc i językoznawczych – są twierdzenia dotyczące zjawisk występujących w poszczególnych językach naturalnych. Natomiast twierdzenia językoznawstwa ogólnego mogą być traktowane jedynie jako indukcyjne uogólnienia twierdzeń szczegółowych. Zgodnie z doktryną hipotetyczną poszczególne twierdzenia lingwistyki teoretycznej mogą być formułowane niejako z wyprzedzeniem w stosunku do badań szczegółowych i względnie niezależnie od tychże. Niemniej jednak wyniki szczegółowe (zdania obserwacyjne) również i w tym przypadku stanowią kryterium kontroli (falsyfikacji) twierdzeń językoznawstwa ogólnego.” (Bańczerowski, Pogonowski, Zgółka 1982: 22).

Zbliżone stanowisko w odniesieniu do metodologii językoznawstwa współczesnego reprezentuje Fisiak (1975: 13): „Jako nauka, językoznawstwo musi operować ściśle określoną metodą badawczą. Do połowy lat pięćdziesiątych obecnego stulecia rozpowszechniony

W poszukiwaniach źródeł inspiracji lingwiści doby obecnej wkraczają często na pogranicza nauk sąsiadujących, których obiekty badań leżą w otoczeniu funkcjonalnym języków. Alternatywą dla badań ściśle lingwistycznych, skupiającym się na języku jako systemie środków leksykalnych gramatycznych, służących komunikacji międzyludzkiej, stają się badania nad właściwościami jednostek komunikujących się w danym języku, z ich biologicznymi i kulturowymi uposażeniami jako przedstawicieli gatunku, z ich zmysłowymi i intelektualnymi zdolnościami jako osób, z ich semiotycznymi i aksjologicznymi kompetencjami jako członków społeczeństwa.²⁵ Zdarza się jednak, że wykraczając poza obręb własnej dyscypliny, językoznawcy wypowiadają się w imieniu przedstawicieli innych dziedzin aktywności badawczej, np. w imieniu polityków, etnologów, czy historyków, niekiedy bez uświadomienia sobie, że język jako system środków werbalnych sygnifikacji i komunikacji należy do lingwistyki, zaś jego kryteria klasyfikacyjne, które dotyczą uwarunkowań zewnętrznych języka, wywodzą się z przedmiotu innych dyscyplin.

Ponieważ lista interdyscyplinarnych gałęzi wiedzy, które należą do językoznawstwa w sensie szerokim, stale się rozwija, stosownie do tego jak nowe domeny poszukiwań zostają powołane do życia, w rozważaniach nad pytaniem o granice lingwistycznych domen badawczych winno wychodzić się od stwierdzenia, że język jako narzędzie komunikacji interpersonalnej i jako obiekt badań naukowych od początku i z natury jest heteronomiczny. Może on jedynie osiągnąć autonomię ontologiczną dzięki użytkownikom poprzez akceptację norm społecznych w procesie komunikacji interpersonalnej i gnoseologiczną dzięki badaczom poprzez przyjęcie perspektywy epistemologicznej w procesie poznania naukowego. Jeśli się przyjmie, że dany język usamodzielniał się poprzez stabilizację i ujednoczenie jego systemu leksykalnego i gramatycznego, musi się uwzględnić, że chodzi tu tylko o autonomię względną. Status autonomii ontologicznej dany język lub jego standartowa odmiana może tylko wtedy

był pogląd, że badania lingwistyczne powinny operować metoda indukcyjną, tj. wychodzić od obserwacji i systematycznego opisu faktów językowych, po czym na podstawie uogólnień wynikających z obserwacji i opisu, konstruować teorię, [...]. W ostatnich latach językoznawcy zaczęli przechodzić od metody indukcyjnej do hipotetyczno-dedukcyjnej, tj. formułującej najpierw hipotezę (nieważne, jak się do niej dochodzi), którą następnie poddaje się badaniom, czy nie zawiera sprzeczności i czy wnosi coś nowego w stosunku do teorii poprzednich. Jeśli sprzeczności nie występują i hipoteza nasza obejmuje więcej zjawisk niż poprzednio, poddaje się ją sprawdzeniu, czy potrafi przewidzieć pewne fakty. Jeśli przewidywania się sprawdzają, teoria zostaje przyjęta aż do chwili powstania teorii jeszcze pełniejszej.”

25 Wśród nowych przedmiotów wyodrębnionych z perspektywy integracjonizmu i komunikatywizmu mieszczą się m.in. psychologiczne aspekty komunikacji oralnej, zagadnienia wartości kulturowych w zachowaniach werbalnych i poznaniu itp. Por. Lieb (1983); Puzynina (1982, 1992); Krzeszowski (1997); Sperber & Wilson (1986/1995); Grabias (1997); Harris (1990); Korzyk (1999).

osiągnąć, kiedy uwolni się od wpływu swoich indywidualnych użytkowników jako zbiór dzielonych środków komunikacji.²⁶

Cecha względności wyjaśnia przyczynę wielojęzyczności, ponieważ wskazuje na to, że język w swoim powstaniu i funkcjonowaniu podlega zwyczajom jednostek i konwencjonalnym regułom społeczności. Umieszczeni na różnych szczeblach hierarchii społecznej, użytkownicy języka przyczyniają się kolektywnie do rozwoju różnych jego odmian, np. rejestrów, żargonów, stylów funkcjonalnych, dialektów, gwar, socjolektów, etnolektów, nacjolektów czy szerzej rozumianych polielektów,²⁷ stosownie do stopnia ich standaryzacji i domen rozprzestrzenienia.

Język jako narzędzie wymiany informacji musi być wolny od wpływu jednostek, jeśli ma funkcjonować jako system społecznie dzielonych środków, jeśli ma oferować potomkom ich twórców wzorce do realizacji standardowej. Istnienie względnej autonomizacji, w której języki od poszczególnych jednostek i grup mogą się wyobcować, potwierdza także fakt, że niektóre wspólnoty komunikatywne wyzbywają się z czasem swojego języka, lub, że użycie jednego dialektu w sposób przymusowy zostaje wyrugowane. Nie należy zapomnieć, że dobrowolnie akceptowany język staje się wspólnym dobrem większej liczby społeczności, także na arenie międzynarodowej.

Autonomia języka w sensie gnozeologicznym jest określana przez wybór perspektywy epistemologicznej. Jest rzeczą jasną, że język jako *obiectum reale* nie może być rozpatrywany ze wszystkich stron równocześnie. Poszczególne podejścia do niego pozwalają tylko, autonomizować wybrane formy manifestacji języka. Abstrahując język spośród jednej z jego heteronomii, językoznawca definiuje go jako *obiectum formale* swojej dyscypliny.²⁸ Rozróżnienie między językiem jako *obiectum formale* i językiem jako *obiectum reale* powinno być rozumiane jako przeciwstawienie modelu definicyjnego języka językom jako okazom zdeterminowanym ekologicznie.²⁹ Empirycznie dostępne w domenie badań lingwistycznych są jedynie tekstowe manifestacje niezliczonych języków i ich odmian, w różnym stopniu zmieszanych, skodyfikowanych i unormowanych, ograniczonych na podstawie arbitralnie ustalonych kryteriów etnicznych, narodowych lub społecznych jako okazy zdeterminowane ekologicznie.

26 Max Hermann Jelinek (1868–1938), historyk języka niemieckiego (1913, 260 i n.), zwraca uwagę na fakt, omawiany szczegółowo przez Ulricha Ammona (1987: 325), że autonomizuje się głównie odmiana standardowa języka względem dialektów.

27 Por. Grucza 1983: 300; Z. Wąsik (1997: 11, oraz 20–23)

28 Na temat rozróżnienia między językiem jako *obiectum reale* i językiem jako *obiectum formale* zob. Z. Wąsik (1993: 13f).

29 Rozróżnienie między językiem jako modelem definicyjnym a językiem jako okazem zdeterminowanym ekologicznie zostało wprowadzone wcześniej w pracy Z. Wąsika (1987: 58).

Rozwijając pojęcie ekologii, w nawiązaniu do metaforyki naturalistycznej Leona Zawadowskiego (1914–) i Einara Ingvalda Haugena (1906–1994),³⁰ według której przyjmuje się, iż języki “rodzą się”, “żyją” i “umierają” jak organizmy, można powiedzieć, że dla samej istoty języka jako systemu werbalnych nośników znaczenia i środków komunikacji, nie jest ważne, czy ma on zasięg międzynarodowy, czy jego rola jest ograniczona do gminy lokalnej, czy funkcjonuje we wszystkich czy tylko w niektórych domenach życia społecznego, czy jest wymarły czy żyjący, czy jego gramatyka jest skodyfikowana czy nie, czy jest przyporządkowana innym potocznym odmianom jako odmiana standardowa, czy współistnieje z innymi równorzędnymi odmianami lub jest im podporządkowana, czy jest „zadaszona”³¹ językiem innego typu i pochodzenia, czy jest zapisana w jednym w czy w wielu kodach graficznych itd.

30 Por. Zawadowski (1966: 75) i Haugen (1972: 324–339). Problematyka ekologii języka była uprawiana w Katedrze Językoznawstwa Ogólnego Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1984–1999 jako nadbudowa *Lingwistycznej teorii języka* Leona Zawadowskiego (1966) na tle zainteresowań klasyfikacją kulturową języków podsumowanych w 2 wyd. *Językoznawstwa otwartego* Antoniego Furdala (1990). U jej podstaw leżały rozwijane przez Zdzisława Wąsika (1987: 57–58) zagadnienia heteronomii języka i jego autonomizacji w poznaniu naukowym oraz rozróżnienia między językiem jako modelem definicyjnym i językiem jako okazem zdeterminowanym ekologicznie. Wynikiem badań prowadzonych nad wypracowaniem *tertium comparationis* na potrzeby zewnętrznego opisu języka, było wydanie pod redakcją Z. Wąsika, dwóch zeszytów zbiorowych *Studia Linguistica XVI: Z zagadnień ekologii języka* oraz *Studia Linguistica XVII: Heteronomie języka, a następnie samodzielnej monografii Z. Wąsika, pt. Systemowe i ekologiczne właściwości języka w interdyscyplinarnych podejściach badawczych* (1997). W oparciu o matrycę ekologiczną zaproponowaną przez Z. Wąsika ([1988] 1990, [1988] 1993, 1993 oraz 1997), powstało – po raz pierwszy w Polsce – kilka prac z opisu sytuacji wybranych języków mniejszościowych (m. in. języków: arumuńskiego na Bałkanach, fryzyjskiego w Holandii i RFN, niderlandzkiego w Surinamie, Żydów hiszpańskich w Europie, afrikaans i angielskiego w RPA oraz ukraińskiego w Polsce i języka Łemków jako języka mniejszościowego). Własne rozwiązania w zakresie typologii zmiennych ekologicznych zaproponowała na potrzeby rozprawy doktorskiej Elżbieta Wąsik (por. Lizis 1996). Wypracowany przez nią model zewnętrznego opisu języka, obejmujący ekologię metalingwistyczną, ekologię użytkowników języka i ekologię komunikacji, został upowszechniony na międzynarodowych konferencjach poświęconych językom mniejszościowym i eurolingwistyce, m.in. w Gdańsku (1996), Berlinie (1997), Poznaniu (1997) i Łodzi (1998) a następnie opublikowany w artykule (E. Wąsik 1999a: 308–309) oraz monografii książkowej, pt. *Ekologia języka fryzyjskiego. Z badań nad sytuacją mniejszości etnolingwistycznych w Europie* (E. Wąsik 1999b: 12–14). W kontekście owych oryginalnych prac powstałych w środowisku wrocławskim jako odzworowania plagiatowe z naruszeniem wszelkich zasad etyki naukowej zostały opublikowane artykuły jednego ze współpracowników Katedry w wyborze prac konferencyjnych pod red. Barbary Greszczuk. *Język, Teoria – Dydaktyka. Materiały 21. Konferencji językoznawczej zorganizowanej w Trzcince k. Jasła w dniach 27–29 maja 1998 roku*. Rzeszów 1999: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, na str. 243–251) oraz w *Biuletynie Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* LV, 65–76.

31 W sprawie pojęcia dachu w badaniach dialektologicznych zob. Muljačić, Žarko. 1989. Über den Begriff “Dachsprache”, [w:] Ulrich Ammon (red.), *Status and Function of Languages and Language Varieties*, 256–277, Berlin – New York: Walter de Gruyter.

Ażeby ustalić, co należy do formalnego przedmiotu lingwistyki, musi się określić granice między systemowymi a ekologicznymi faktami języka. Lingwista nie może czuć się zadowolony, jeśli jego przedmiot badań jest utożsamiany z "językiem w ogóle" lub ze wszystkimi "językami ludzkimi". Powinien rozprawić się z takim uogólnieniem, według których tzw. językoznawstwo w sensie szerokim jawiłoby się "jako dyscyplina, która się zajmuje wszystkim, co się zowie językiem, i wszystkimi aspektami i manifestacjami tej rzeczywistości". Przy tym nie może on odmówić prawa przedstawicielom innych dyscyplin do zajmowania się właściwościami językowymi swoich własnych przedmiotów badań.³² Z drugiej strony musi on zważać na to, że istnieją również dyscypliny, które się interesują heteronomicznymi uzależnieniami języków jednostkowych z nielingwistycznego punktu widzenia. Nie tylko lingwiści mogą autonomizować język jako swój przedmiot badań. Autonomizowana może być każda heteronomia języka z każdego dyscyplinarnego punktu widzenia. Inne heteronomie języka zostaną uwzględnione w modelu definicyjnym przez psychologów lub socjologów a jeszcze inne przez logików lub filozofów. Najważniejsze przy tym jest, aby lingwista zdefiniował swój metodologiczno-konceptualny model językowy w zgodzie z ontologiczną autonomią języka, aby także oddzielił właściwości systemowe języka od jego właściwości ekologicznych.

Zarówno w kontekście ogólnego modelu języka jak też autonomicznego statusu systemu języka wybór odpowiedniego stanowiska względem sposobu istnienia przedmiotu lingwistyki należy do problemów epistemologii nauk o języku. Nie wystarczy wymienić tylko dwa sposoby istnienia języka, jako środka wymiany informacji i oparcia dla procesów myślowych w poznaniu³³. Powinno się również uwzględnić, że do konkretnych i mentalnych form przejawiania się języka należą nie tylko wytwory języka, lecz także czynności mowy, tj. akty produktywnego i receptywnego tworzenia znaczeń i porozumiewania się (sygnifikacji i komunikacji).³⁴ Jeśli się następnie zbada istotę modelu definicyjnego języka, nie można odrzucić takich reistycznych i mentalistycznych stanowisk, według których język na wyższym poziomie abstrakcji przejawia się w sieci relacji semiotycznych i w odzwierciedleniu tych sieci w świadomości jednostek jako wartości skojarzone.³⁵ Te relacje występują na przykład między znakami werbalnymi i rzeczywistością pozajęzykową, między samymi znakami,

i między znakami werbalnymi i ich użytkownikami, nadawcami i odbiorcami. Jeśli się doda kryterium właściwości relacyjnych środków werbalnych, można wyróżnić przynajmniej sześć sposobów istnienia języka.³⁶

Po pierwsze, język przejawia się konkretnie w postaci społecznie akceptowalnych wzorców fal głosowych, artykułowanych przez mówiących i segmentowanych przez słuchających jako werbalne środki indywidualnej sygnifikacji i interindywidualnej komunikacji;

Po drugie, język utrwała się pamięciowo w świadomości mówiących i słuchających w postaci mentalnych ekwiwalentów fal głosowych wytwarzanych i interpretowanych jako werbalne środki indywidualnej sygnifikacji i interindywidualnej komunikacji;

Po trzecie, język powtarza się w konkretnych czynnościach mówienia i słuchania jednostek, które posiadają wykształcone fizjologiczne sprawności i zdolności dla wytwarzania i odbierania fal głosowych jako środków znakowo-komunikacyjnych;

Po czwarte, język podtrzymuje się w mentalnych czynnościach produktywno-receptywnych i interpretacyjnych jednostek, które posiadają wiedzę i umiejętności, czyli tzw. kompetencję,³⁷ aby tworzyć i rozpoznawać fale głosowe oraz ich zmysłowo postrzegalne kody zastępcze, jako środki znakowo-komunikacyjne odróżniające się od siebie, gramatycznie poprawne, semantycznie prawdziwe i pragmatycznie dostosowane do odpowiednich kontekstów i sytuacji;³⁸

36 Por. Z. Wąsik (1997: 14 i n.).

37 Termin *kompetencja* został wprowadzony do lingwistyki przez Noama A. Chomsky'ego (1965: 3–15). Z początku, jednakże tylko w odniesieniu do gramatyki a nieco później do semantyki. Pojęcie kompetencji lingwistycznej może być też rozumiane w sensie de Saussure'owskim ([1916/1955] 1961/1991: 38) jako posiadanie pewnych – wrodzonych lub nie – zdolności językowych («la faculté linguistique par excellence»). W jednym wymiarze, zdolność owa oznacza możliwość nabywania języka określonej społeczności w czasie tzw. okresu krytycznego w rozwoju jednostki (por. Lennenberg 1967: 158–157). W drugim natomiast, może ona konotować możliwość tworzenia własnego zespołu interindywidualnych werbalnych środków sygnifikacji i komunikacji, rozwijanego nawet na pograniczu różnych odmian tego samego języka lub różnych języków mówionych przez wspólnoty komunikatywne, regionalne, etniczne, lub narodowe, w danym otoczeniu geograficzno-kulturowym i społeczno-politycznym.

38 Pojęcie kompetencji lingwistycznej zostało rozszerzone na kompetencję komunikacyjną przez Dell Hymesa ([1971] 1980: 41–82, szczególnie 46–54). W takim sensie obejmuje ona całokształt wiedzy lingwistycznej, zdolności i nawyków idealnego użytkownika języka, który funkcjonuje w homogenicznej społeczności językowej niezanieczyszczonej żadnymi wpływami z zewnątrz. Badanie języka jako pewnej formy świadomości zbiorowej postuluje Tadeusz Zgółka, wskazując na możliwość uprawiania takiej dyscypliny lingwistycznej, której przedmiotem byłaby społeczna świadomość językowa (tak zwana inaczej kompetencja językowa), o ile stosowne byłoby orzekanie twierdzeń o świadomości w wymiarze ponadjednostkowym. Jak konkluduje: "[w]yznawanie takiego stanowiska implikowałoby jednocześnie opcje za antyindywidualistyczną perspektywą przedmiotu badawczego

32 Autor (Z. Wąsik 1997a: 72) nawiązuje tu do poglądów Gruczy (1983: 282 i n.); Szerzej stanowiska lingwistów wobec miejsca językoznawstwa wśród innych nauk omówione są w jego wcześniejszej pracy (Z. Wąsik 1987: 78–95). Por. też Grucza (1994).

33 Por. Furdal (1977/1990: 77).

34 Por. Wawrzyniak (1974: 87–91).

35 Por. de Saussure ([1916/1955] 1961/1991: 135–146) oraz Lamb (1991: 83–97).

Po piąte, język da się wyabstrahować ze społecznie akceptowalnych sieci wartości relacyjnych środków znakowo-komunikacyjnych, które są substancjalnie realizowane w konkretnych czynnościach mówienia i rozumienia;

W końcu, język można wydedukować z sieci skojarzeń między mentalnymi odpowiednikami środków znakowo-komunikacyjnych i ich wartości relacyjnych w odniesieniu do odpowiednich kontekstów i sytuacji utrwalonych pamięciowo w czynnościach produktywno-receptywnych i interpretacyjnych uczestników komunikacji.

Jeśli uwzględnimy heteronomiczny charakter przedmiotu lingwistyki, można zauważyć, że tylko zespół zeksternalizowanych typów werbalnych środków sygnifikacji i komunikacji razem z ich właściwościami relacyjnymi jako fakt społeczny może niezależnie się od swoich indywidualnych użytkowników.

Dla postrzegania granicy między heteronomiami języka³⁹ i jego autonomią w naukowym poznaniu ważne jest, aby odróżnić język jako przedmiot lingwistyki od języka jako kryterium służącego dla określenia właściwości przedmiotów, które należą do innych dyscyplin.⁴⁰ Oprócz lingwistyki w sensie właściwym, musi się uwzględnić także inne nauki pograniczne, które się zajmują ekologią⁴¹ systemu językowego. Nawiązując do stwierdzeń Hansa-Heinricha Lieba,⁴² można się zgodzić, że tak zwana „lingwistyka integracyjna” winna się zajmować tymi właściwościami języka, które można odnaleźć we wszystkich językach naturalnych jako własność społeczną i to nie tylko z punktu widzenia lingwistyki, ale także nie-lingwistycznych nauk o języku, jak np. psychologii i socjologii. Dlatego też pojęcie „język naturalny” powinno obejmować zarówno język w sensie historycznym od powstania do jego potencjalnego upadku, jak też i poszczególne jego formy historyczne.⁴³

Znajdując się w domenie lingwistyki heteronomicznej, językoznawca musi być świadomy, że zajmuje się badaniem i opisywaniem języka a nie człowiekiem, nie społeczeństwem i nie umysłem, tj. nie właściwościami antropologicznymi, socjologicznymi lub psychologicznymi użytkowników języka. Wchodząc

lingwistyki w połączeniu jednak z postulatem podmiotowej (świadomościowej) relatywizacji twierdzeń językoznawczych” (Zgółka 1995: 87).

39 Por. rozdział „Aspekty heteronomiczne języka”, Heinz (1978: 456–461).

40 Tzw. homo-lingwistykę rozwija od lat siedemdziesiątych w swoich pracach Victor H. Yngve (m.in. 1969, 1975a, 1975b, 1975c, 1986, 1996). Zbliżone nieco stanowisko, chociaż o nastawieniu mentalistycznym, można znaleźć u Franciszka Gruczy (1983, 1994). Na fakt istnienia owej zbieżności wskazuje Krzysztof Korzyk 1999: 14, przypis 5). Na temat koncepcji antropocentrycznej języka na potrzeby lingwistyki stosowanej na marginesie książki Franciszka Gruczy pt. *Zagadnienia metalingwistyki*” wypowiedział się też Z. Wąsik (1986).

41 Por. Z. Wąsik (1993: 15).

42 Por. Lieb (1983: 2–11).

43 Por. Lieb (1983: 19).

natomiast na obszar tzw. lingwistyki autonomicznej, może on abstrahować od ekologiczno-relacyjnych właściwości swojego przedmiotu, języka w ogóle czy języków w szczególności, tj. od człowieka, od społeczeństwa i od umysłu, kiedy interesuje się on wyłącznie właściwościami systemowymi poszczególnych języków świata, które się odróżniają od siebie na płaszczyźnie strukturalnej i funkcjonalnej, bez względu na ich uwarunkowania społeczne, etniczne, narodowe i międzynarodowe. Przy określaniu przedmiotu formalnego musi on jednak pamiętać, że pojęcie języka i jego właściwości systemowych w dyscyplinach cząstkowych lingwistyki nie jest opisywane w terminach takich samych stwierdzeń: (1) W domenie, bowiem, lingwistyki ogólnej język i jego właściwości systemowe modeluje się w terminach stwierdzeń teoretycznych jako konstrukty bez jakiegokolwiek ekologii; (2) W domenie natomiast lingwistyki opisowej rozpatruje się poszczególne języki i ich właściwości systemowe w terminach stwierdzeń obserwacyjnych jako dane empiryczne realizowane poprzez struktury funkcjonalne w określonej ekologii; Z kolei (3) w domenie lingwistyki typologicznej porównuje się ze sobą właściwości systemowe języków zdeterminowanych ekologicznie w terminach stwierdzeń obserwacyjnych jako dane empiryczne ze względu na powszechność czy wyłączość, różnopostaciowość czy równopostaciowość, pierwszoplanowość czy drugoplanowość w realizacji strukturalnej odpowiednich funkcji środków słownego wyrażania znaczeń i porozumiewania się; W końcu (4) w domenie lingwistyki historycznej porównuje się ze sobą systemowe właściwości ekologicznie zdeterminowanych języków w terminach stwierdzeń obserwacyjnych jako dane empiryczne ze względu na ich powstanie i rozwój, dzielenia się i jednoczenie, kontynuację i zanikanie w strukturalnej realizacji odpowiednich funkcji środków słownego wyrażania znaczeń i porozumiewania się.

Opozycja między „językiem w ogóle”, opisywanym jako język sam w sobie i „językiem w szczególności”,⁴⁴ tj. językiem jako konkretnym bytem albo na płaszczyźnie społecznej albo jednostkowej,⁴⁵ może wydać się niewystarczająca, jeśli się ją będzie odczytywać jako przeciwstawienie między „językiem jako modelem definicyjnym” a „językiem jako okazem zdeterminowanym ekologicznie” w kontekście dyscyplinarnego i interdyscyplinarnego oddzielenia właściwości systemowych od właściwości ekologicznych charakterystycznych dla

44 Według Norberta Reitera pojedyncze języki naturalne w sensie etnicznym lub narodowym nie istnieją w ogóle. „Die sogen. natürliche Einzelsprache oder auch *langue* im Saussure’schen Sinne, wie beispielsweise Deutsch, Russisch, English usw., das Fundament aller bisherigen Sprachwissenschaft und der Glaubensinhalt aller zivilisierten Leute, ist eine Fiktion.“ (Reiter 1994: 33).

45 Terminy: *die Sprache an und für sich* = *in abstracto*, *die Sprache als Individuum* = *in concreto* znane są *nota bene* od XIX wieku z wykładów Friedricha Müllera (1876: 1 i 50).

indywidualnych języków świata języka.⁴⁶ Stąd też nieodzowne będzie wyróżnienie przynajmniej trzech płaszczyzn rozumienia języka. Na pierwszej płaszczyźnie język w ogóle przeciwstawia się językowi w szczególności. Na drugiej język w ogóle dzieli się na język *ex definitione* i język *in abstracto* i jako taki stoi w opozycji do języka *in concreto*. Na płaszczyźnie trzeciej język w sensie definicyjnym (*ex definitione*) tworzy się jako model teoretyczny na bazie hipotetyczno-dedukcyjnej, zaś język w sensie abstrakcyjnym (*in abstracto*) odtwarza się jako uogólnienie indukcyjnie obserwowalnych właściwości języka w czasie i przestrzeni, z kolei język w sensie konkretnym (*in concreto*) jest rozumiany jako autonomiczny socjolekt, czyli jako kolektywny system lingwistyczny stanowiący zespół dzielonych środków sygnifikacji i komunikacji werbalnej niezależny od jednostek mocą sankcji społecznych albo jako heteronomiczny idiolekt, czyli inaczej lingwistyczny system osobniczy bez żadnych określonych społecznie zasad i norm interindywidualnych.

Z punktu widzenia ich właściwości systemowych języki powinny być traktowane jako równoprawnione, ponieważ zostały stworzone stosownie do potrzeb i wymogów społeczności, używających je do porozumiewania się.⁴⁷ Stosownie jednak do ich otoczeń, tj. ich ekologicznie-relacyjnych właściwości, odróżniają się one od siebie poprzez stopień równości i nierówności. Mogą być one oceniane według statusu międzynarodowego środka komunikacji jako systemy z uniwersalnym leksykonem, lub też według liczby ich użytkowników, według domen ich użycia, ich rangi lub intymności.

Problem wielojęzyczności, jak też istnienia mniejszości i większości językowych nie należy do przedmiotu lingwistyki w sensie właściwym, ale jako taki może być rozpatrywany przez dziedziny stosowane nie-lingwistycznych nauk o języku. Stąd można chyba zgodzić się z poglądem Zwirnera⁴⁸, że ze wszystkich dotychczas istniejących języków świata, które zostały udokumentowane w piśmie i druku, zarejestrowane na płytach i taśmach lub elektronicznych dyskieciech, nie da się wydedukować i stworzyć jednego wspólnego systemu werbalnych środków sygnifikacji i komunikacji z podwójnie artykułowymi znakami, który mógłby służyć ludziom do wzajemnego porozumiewania się. Podobnie nie będziemy skłonni przyjąć zdania, że tak zwane języki naturalne, podzielone według kryteriów etnicznych i narodowych miałyby składać się z zespołu środków sygnifikacji i komunikacji, jakie jednostki sobie przyswajają i mają do swojej dyspozycji, rozwijają i optymalizują w użyciu.⁴⁹

46 Por. Z. Wąsik (1993:13–23).

47 Por. Skutnabb-Kangas i Philipson (1989: 455).

48 Por. Zwirner (1963:133 lub 1967: 2449f).

49 Por. przy tym Z. Wąsik (1996: 55f).

Dla językoznawcy, który chce zbadać naturę wielojęzyczności, ważne jest określenie, na jakim poziomie komunikacji interpersonalnej społecznie dzielone środki werbalnej sygnifikacji i komunikacji powinny być określone jako oddzielny język. Jest prawdą, że granice między językami a dialektami są płynne. Nie można jednak tak lekko zaakceptować stwierdzenia, podług którego każdy system werbalnych środków porozumiewania się mógłby być potraktowany jako oddzielny język, ponieważ posiada takie same właściwości, które charakteryzują wszystkie zbadane i dotychczas opisane języki świata. W takim przypadku wielojęzyczność występowałaby nawet na poziomie idiolektalnym, a dalej socjolektalnym, dialektalnym, jeśli nie jedynie na poziomie etnolektalnym czy nacjolektalnym. Istnieją takie przypadki, gdzie terytorialnie niezwiązane ze sobą społeczności używające równolegle innych języków, które są mówione w ich otoczeniu, żyją w diasporze na różnych kontynentach. Nie można pominąć takiej sytuacji, gdzie dany język, uznany jako strukturalnie odrębny język ma tylko jednego użytkownika, który sam dla siebie przyjmuje rolę nadawcy i odbiorcy w komunikacji intrapersonalnej.

Praktykujący lingwiści, którzy opierają się na materiałach źródłowych zebranych od osób aktualnie mówiących, powinni mieć na uwadze, że indywidualny użytkownik języka może rozwijać swoją własną odmianę środków komunikatywnych, przez całe swoje życie.⁵⁰ Powinni także być świadomi, że ten właśnie język osobisty może jednocześnie lub przemiennie należeć nie tylko do jednej i tej samej odmiany czy też do większej liczby odmian tego samego języka, ale także do odmian dwu lub większej liczby języków (bardziej lub mniej sąsiadujących lub odległych). Oznaczałoby to dla badaczy potrzebę wzięcia pod uwagę zarówno mieszanych języków jak i wersji języków bez uporządkowanej odmiany standardowej jak też i chwiejność w dostosowywaniu się do normy u indywidualnych rozmówców.

Z racji tego, iż wielojęzyczność jest faktem empirycznym, którego nie można zmienić poprzez akty prawne i naukowe deklaracje, nie wydaje się słuszne dzielenie takiego poglądu, według którego język jako kolektywna jedność manifestuje się w postaci kontinuum⁵¹ albo też zawiera się w całokształcie lingwistycznych systemów wspólnych dla wszystkich ludzi na całej planecie.⁵² Musiałoby się wówczas przyjąć, że wyrażenia werbalne, które w czasie i przestrzeni pojawiają się we wszystkich kodach realizacyjnych, funkcjonują jako tekstowe ekstensje języka w ogóle. Stosownie do takiego monolingwistycznego ujęcia można byłoby być skłonny ze względu na ich definicyjne właściwości potraktować wszystkie odmiany tego jednego języka,

50 Zob. Lieb (1983: 23): "during the entire time of his or her existence".

51 Por. Schuchardt (1928/1921/[1917]): 318).

52 Por. Lamb (1991: 65).

jako systemy lingwistyczne, umiejscowione na różnych płaszczyznach komunikacji interpersonalnej, na przykład jako lingwistyczne idio-, socio-, dia-, a dalej też etno- lub nacyjno- lub nawet lingwistyczne polisystemy.

Następujące stwierdzenia mogą stanowić podsumowywanie dyskusji nad przedmiotem badań lingwistyki:

(1) Przekroczenie granicy między „multilingwizmem” a „monolingwizmem” w nastawieniach badawczych zależy od rozszerzenia pojęcia odmian językowych z języka w szczególności na język w ogóle, przy założeniu, że odmiana językowa jest podzbiorem języka jako systemu.⁵³

(2) Ponieważ język przejawia się zarówno w wytworach językowych, wiedzy językowej, w czynnościach i zdolnościach językowych, w wartościach i skojarzeniach językowych człowieka istnieje on łącznie i jednocześnie we właściwościach intraorganizmalnych i ekstraorganizmalnych pojedynczych jednostek komunikujących się z innymi jednostkami.

(3) Tak samo jak nie można skonstruować jednego uniwersalnego języka z właściwości wszystkich języków świata, tak też nie można przyjąć założenia, że pojedyncze języki wyróżnione na bazie etniczno-narodowej składają się z całokształtu osobniczych systemów lingwistycznych, jeśli nie istnieje przynajmniej jedna odmiana standardowa, która posiada względną autonomię od swoich użytkowników jako zespół społecznie dzielonych środków komunikacji.

(4) Kształtowanie się osobniczego systemu lingwistycznego w sytuacjach kontaktu między językami zależy nie tylko od aktywności pojedynczego podmiotu dwujęzycznego lub wielojęzycznego, lecz jest to także ciągły i stopniowy rozwój zdolności komunikatywnych jednostki osiągnięty poprzez wymianę werbalnych środków komunikacji z innymi jednostkami. Stąd też istotne jest określenie przedmiotu badań językoznawczych jako dynamicznych właściwości porozumiewania się słownego podmiotu z jednej strony i inwentarza wzorców werbalnych nośników informacji, jakie są do jego dyspozycji w procesie poznawania i przyswajania języka z drugiej strony.

(5) Dla zaznaczenia granicy między podejściami segregacjonistycznymi a integracjonistycznymi jest rzeczą istotną, które to formy przejawiania się i sposobu istnienia realnego języka autonomizuje się jako przedmiot lingwistyki a które bada się jako heteronomie obiektu należącego do domeny nauk o człowieku.⁵⁴ Człowiek, bowiem, jest podstawową heteronomią języka, ponieważ dzięki komunikacji interpersonalnej teksty językowe stają się własnością wspólnot komunikatywnych. Do przedmiotu badań lingwistycznych należy włączyć, zatem, wszelkie „przedłużenia” człowieka pojawiające się a w

pojedynczych aktach mówienia i rozumienia, które mogą być wyabstrahowane i odczytywane na zasadzie indukcyjnej ze wszystkich wypowiedzi powtórzonych w taki sam sposób i w takim samym otoczeniu sytuacyjnym.

Literatura

- Ammon, Ulrich 1987. Language-variety/standard variety-dialect, [w:] Ammon, Ulrich, Norbert Dittmar, Klaus Mattheier (red.). 1987–1988. *Sociolinguistics*, 316–335. Berlin – New York: Walter de Gruyter (Handbooks of Linguistics and Communication Science 3).
- Ahlgvist, Anders 1997. Language and languages, [w:] Brunon Synak i Tomasz Wicherkiewicz (red.), *Language Minorities and Minority Languages in the Changing Europe. Proceedings of the 6th International Conference on Minority Languages. Gdańsk, 1–5 July, 1986*, 27–36, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Bañcerowski, Jerzy, Jerzy Pogonowski, Tadeusz Zgółka 1982. *Wstęp do językoznawstwa*, Poznań: Uniwersytet imienia Adama Mickiewicza.
- Baudouin de Courtenay, Jan (Ignacy Niecisław) [1903] 1990. Język i języki [Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. T. XXXIII, 266–278, Warszawa], [Przedruk w:] Jan Baudouin de Courtenay, *Dzieła wybrane*. T. IV, 332–354, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Bednarczuk, Leszek 1992. Typologia a izomorfizm, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 48, 5–14.
- Chomsky, Noam Avram 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge MA: The MIT Press.
- Fisiak, Jacek 1975. *Wstęp do współczesnych teorii lingwistycznych*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Furdal, Antoni 1977/1990. *Językoznawstwo otwarte*, 2. wyd., rozszerz., Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Furdal, Antoni 1993. Językoznawstwo – wiedza o języku czy o językach? *Sborník Prací Filozofické Fakulty Ostravské Univerzity* 140. *Slovanské Studie I. /Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis* 140. *Studia Slavica* I/1: 5–9.
- Gabelentz, Georg von der 1891. *Die Sprachwissenschaft. Ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Leipzig: T. O. Weigel Nachfolger (Chr. Herm. Tauchnitz).

⁵³ Por. Lieb (1983: 22).

⁵⁴ Rozważania odnośnie do natury języka podsumowuje Z. Wąsik (1997a: 12ff).

- Gawroński, Andrzej 1927. La langue, sa nature et son origin, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 1: 3–93 (O istocie i rozwoju języka, [w:] Andrzej Gawroński, 1928. *Szkice językoznawcze*, 1–37, Warszawa – Kraków – Lublin – Łódź – Poznań – Wilno – Zakopane: Gebethner & Wolff).
- Grabias, Stanisław 1997. *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Grucza, Franciszek 1983. *Zagadnienia metalingwistyki. Lingwistyka – jej przedmiot, lingwistyka stosowana*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Grucza, Franciszek 1994. O wieloznaczności wyrazu “język”, heterogeniczność związanych z nim desygnatów, i istocie rzeczywistości języków ludzkich, *Przegląd Glottodydaktyczny* (Warszawa) 13: 7–38.
- Gutschmidt, Karl 1989. Jan Baudouin de Courtenay und Hugo Schuchardt. Einige Bemerkungen, [w:] Janusz Rieger, Mieczysław Szymczak, Stanisław Urbańczyk (red.), *Jan Niecisław Baudouin de Courtenay a lingwistyka światowa. Materiały z konferencji międzynarodowej*, Warszawa 4–7 IX 1979, 155–164. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Harris, Roy 1990. The integrationist critique of orthodox linguistics, [w:] Michael P. Jordan (red.), *The Sixteenth LACUS Forum, August 1989, Queen's University, Canada*, 63–77. Chapel Hill, N.C.: The Linguistic Association of Canada and the United States.
- Haugen, Einar 1972. Language ecology, [w:] Anwar S. Dil (red.), *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen*, 324–39, Stanford CA: Stanford University.
- Heinz, Adam 1978. *Dzieje językoznawstwa w zarysie*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Hymes, Dell [1971] 1980. [Sociolinguistics and the ethnography of speaking. [w:] Edwin Ardener (red.), *Social Anthropology and Linguistics*, 47–93, London: Tavistock (Association of Social Anthropologists Monograph 10)]. Socjolingwistyka i etnografia mówienia, tłum. Krzysztof Biskupski, [w:] Michał Głowiński (red.), *Język i społeczeństwo*, 41–82, Warszawa 1980: „Czytelnik”.
- Jelinek, Max Hermann 1913(–1914). *Geschichte der Neuchochdeutschen Grammatik von den Anfängen bis auf Adelung*. Erster Halbband. (Zweiter Halbband) Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung (Germanistische Bibliothek. Zweite Abteilung. Untersuchungen und Texte. Siebenter Band. Geschichte der Neuchochdeutschen Grammatik).

- Kovács, Ferenz [{1970}1971] 1977. [Nyelvi struktúrák, nyelvi törvények. Budapest: Akadémiai Kiadó] Linguistic Structures and Linguistic Laws, tłum. z jęz. węgierskiego Sándor Kimon, Amsterdam: Grüner] *Struktury i prawa językowe*, tłum. z jęz. ang. Maria Sysak-Borońska, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Korzyk, Krzysztof 1999. Język i gramatyka w perspektywie „komunikatywizmu”, [w:] Aleksy Awdiejew (red.), *Gramatyka komunikacyjna*, 9–32, Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Krzeszowski, Tomasz P. 1997. *Angels and Devils in Hell. Elements of Axiology in Semantics*, Warszawa: Energeia.
- Lamb, Sydney M. 1991. *Language and Illusion. Toward a Cognitive Theory of Language*, Houston, TX: Rice University.
- Lennenberg, Eric H. 1967. *Biological Foundations of Language*, New York: Wiley.
- Lieb, Hans-Heinrich 1983. *Integrational Linguistics. I. General Outline*, Amsterdam: John Benjamins.
- Lizis, Elżbieta 1996. Badania nad modelem zewnętrznego opisu języka, [w:] Zdzisław Wąsik (red.), *Heteronomie języka*, 27–44, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis No 1840. Studia Linguistica XVII).
- Mańczak, Witold 1992. *De la préhistoire des peuples indo-européens*, Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego MXLVIII. Prace językoznawcze 110).
- Milewski, Tadeusz 1965. *Językoznawstwo*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Müller, Friedrich 1876. *Grundriß der Sprachwissenschaft*. I. Band, I. Abteilung: *Einleitung in die Sprachwissenschaft*, Wien: Alfred Hölder.
- Neu, Erich 1984. Konstruieren und Rekonstruieren, *Incontri Linguistici* 9: 101–113.
- Oertel, Hanns 1901. *Lectures on the study of language*, New York – London: C. Scribner's sons (Yale bicentennial publications).
- Puzynina, Janina 1982. Językoznawstwo a aksjologia, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* XXXIX: 23–32.
- Puzynina, Janina 1992. *Język wartości*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Reiter, Norbert 1986. Die Irrtümer um den Idiolekt, *Incontri Linguistici*, 11, 137–151.
- Reiter, Norbert 1993. Eurolinguistik, *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte* 48: 167–178.

- Reiter, Norbert 1994. *Grundzüge der Balkanologie. Ein Schritt in die Eurolinguistik*. Berlin: Harrassowitz.
- Reiter, Norbert 1995. Eurolinguistik – Sinn und Verfahren, *Südeuropa Mitteilungen. Vierteljahresschrift der Südeuropa-Gesellschaft e. V.*, 35/1, 30–38.
- Saussure, Ferdinand de [1916/1955] 1961/1991. *Kurs językoznawstwa ogólnego*, tłum. Krystyna Kasprzyk 2 wyd. Warszawa Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Schuchardt, Hugo [1917] 1928. F. de Saussure, Cours de linguistique générale [*Literaturblatt für germanische und romanische Philologie* 38: 1–9.], [w:] Leo Spitzer (red.), *Hugo Schuchardt-Brevier. Ein Vademecum der allgemeinen Sprachwissenschaft*, 2 wyd., rozszerz., 318–320. Halle (Saale), Max Niemeyer.
- Skutnabb-Kangas, Tove, Robert Phillipson 1989. Mother tongue: The theoretical and sociopolitical construction of a concept, [w:] Ulrich Ammon (red.) *Status and Function of Languages and Language Varieties*, 450–457. Berlin: Walter de Gruyter.
- Sperber, Dan, Deirdre Wilson 1986/1995. *Relevance. Communication and Cognition*. Cambridge, MA: Harvard University Press (The Language and thought series) / Cambridge, MA – Oxford: Basil Blackwell.
- Sternemann, Reinhard, Karl Gutschmidt 1989. *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*. Berlin: Akademie.
- Thomsen, Vilhelm [1902/1919/] 1927. Sprogvidenskabens historie; en kortfattet fremstilling. København, G. E. C. Gad./2 wyd./] *Geschichte der Sprachwissenschaft bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts*. Tłum. Hans Pollak, Halle (Saale): Max Niemeyer.
- Wawrzyniak, Zdzisław 1974. Sposoby istnienia języka, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, XXXII, 87–91.
- Wąsik, Elżbieta 1998. O pojęciu eurolingwistyki. Na marginesie książki Norberta Reitera *Grundzüge der Balkanologie* (Berlin 1994), [w:] Antoni Furdal (red.) *Studia nad językami i kulturami europejskimi. Prace Komisji Kultur Europejskich Oddziału PAN we Wrocławiu*, 85–94, Wrocław: Polska Akademia Nauk. Oddział we Wrocławiu.
- Wąsik, Elżbieta 1999a. Domänen und Aufgaben der externen Sprachbeschreibung. Am Beispiel des Friesischen, [w:] Norbert Reiter (red.), *Eurolinguistik ein Schritt in die Zukunft. Beiträge zum Symposium vom 24. bis 27. März 1997 im Jagdschloß Glienicke (bei Berlin)*, 303–316, Berlin: Harrassowitz.

- Wąsik, Elżbieta 1999b. *Ekologia języka fryzyjskiego. Z badań nad sytuacją mniejszości etnolingwistycznych w Europie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis No 2118. Studia Linguistica XIX.).
- Wąsik, Zdzisław 1986. W sprawie koncepcji antropocentrycznej języka na potrzeby lingwistyki stosowanej. Na marginesie książki Franciszka Gruczy pt. *Zagadnienia metalingwistyki*, *Acta Universitatis Wratislaviensis* No 905. *Studia Linguistica* X: 91–102.
- Wąsik, Zdzisław 1987. *Semiotyczny paradygmat językoznawstwa. Z zagadnień metodologicznego statusu lingwistycznych teorii znaku i znaczenia*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis No 939. Studia Linguistica XI).
- Wąsik, Zdzisław 1992. O pojęciu językoznawstwa ogólnego na potrzeby historiografii lingwistycznej w Polsce, *Acta Universitatis Wratislaviensis* No 1302. *Studia Linguistica* XV, 81–92.
- Wąsik, Zdzisław 1993. O pojęciu ekologii języka – tytułem wstępu, [w:] Zdzisław Wąsik (red.) *Z zagadnień ekologii języka*, 13–23, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 1455. Studia Linguistica, XVI).
- Wąsik, Zdzisław 1996. Forming a linguistic idiosystem in contact: A monolingual in a bilingual environment among Polish immigrants in the United States, *Languages of the World* (Unterschleissheim / München) 10: 35–56.
- Wąsik, Zdzisław 1997a. *Systemowe i ekologiczne właściwości języka w interdyscyplinarnych podejściach badawczych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis No 1948. Studia Linguistica XVIII).
- Wąsik, Zdzisław 1997b. Interdisciplinary domains in the studies of minority languages and the division of linguistic labor, [w:] Brunon Synak, Tomasz Wicherkiewicz (red.), *Language Minorities and Minority Languages in the Changing Europe. Proceedings of the 6th International Conference on Minority Languages. Gdańsk, 1–5 July, 1986*, 79–91, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Wąsik, Zdzisław 1999a. Sprachautonomie, Sprachvariabilität und das Problem der Mehrsprachigkeit aus der Perspektive der komparativen Linguistik, [w:] Norbert Reiter (red.), *Eurolinguistik ein Schritt in die Zukunft. Beiträge zum Symposium vom 24. bis 27. März 1997 im Jagdschloß Glienicke (bei Berlin)*, 57–71, Berlin: Harrassowitz.

- Wąsik, Zdzisław 1999b. Sydney Lamb's cognitive theory of language and the notion of idiolect as an object of linguistic studies, [w:] Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (red.), *New perspectives on cognitivism* (Polish Studies in English Language and Literature 1), 11–21, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Wien: Peter Lang.
- Wąsik, Zdzisław 1999c. Heteronomies of language and its autonomization in cognition, [w:] Jerzy Bańcerowski i Tadeusz Zgółka (red.), *Linguae amicabilem facere. Ludovico Zabrocki in memoriam*, 187–195, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Seria Językoznawstwo Nr 22), Poznań.
- Wąsik, Zdzisław 1999d. Językoznawstwo ogólne, [w:] Andrzej Śródka (red.), *Historia nauki polskiej. – Wiek XX. Nauki filologiczne*, 37–63, Warszawa 1999: Polska Akademia Nauk. Instytut Historii Nauki.
- Wąsik, Zdzisław 1999e. The development of general linguistics within the history of the language sciences in Poland, 1860–1960, *Historiographia Linguistica* XXVI, 1/2 (John Benjamins, Amsterdam), 149–198.
- Wąsik, Zdzisław 2003. *Epistemological Perspectives on Linguistic Semiotics*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang (Polish Studies in English Language and Literature 8).
- Yngve, Victor H. 1969. On achieving agreement in linguistics, [w:] W: Robert I. Binnick et al. (red.), *Papers from the Fifth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, April 18–19, 1969*, 455–462. Chicago: University of Chicago, Department of Linguistics.
- Yngve, Victor H. 1975a. The dilemma of contemporary linguistics, [w:] Adam Makkai and Valerie Becker Makkai (red.), *The First LACUS Forum 1974*, 1–16, Columbia, South Carolina: Hornbeam Press.
- Yngve, Victor H. 1975b. Human linguistics and face-to-face interaction, [w:] Adam Kendon et al. (red.) *Organization of Behavior in Face-to-Face Interaction*, 47–62, The Hague: Mouton. (Przedruk w: Thomas R. Williams (ed.) *Socialization and Communication in Primary Groups*, 313–328. The Hague: Mouton (World Anthropology, gen. ed. Sol Tax).
- Yngve, Victor H. 1975c. Toward a human linguistics, [w:] Robin Grossman, L. James San, Timothy J. Vance (red.), *Papers from the Parasession on Functionalism*, 540–555, Chicago: Chicago Linguistic Society.
- Yngve, Victor H. 1986. *Linguistics as a Science*, Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Yngve, Victor H. 1996. *From Grammar to Science: New Foundations for General Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

- Victor H. Yngve & Zdzisław Wąsik (eds.) 2000. *Societas Linguistica Europaea 33rd Annual Meeting: Naturalness and markedness in synchrony and diachrony*. Workshop: "Exploring the Domain of Human-Centered Linguistics from a Hard-Science Perspective". Poznań: The School of English, Adam Mickiewicz University, Motivex. Poznań.
- Victor H. Yngve & Zdzisław Wąsik (eds.) 2004. *Hard-Science Linguistics*. London – New York: Continuum.
- Zawadowski, Leon 1966. *Lingwistyczna teoria języka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Zgółka, Tadeusz 1985. Indywidualizm i antyindywidualizm w kwestii przedmiotu badań lingwistycznych, [w:] Krystyna Zamiara (red.), *O kulturze i jej badaniu. Studia z filozofii kultury*, 72–87, Warszawa Państwowe Wydawnictwo Naukowe (Metodologia Humanistyki. Redaktorzy serii: Jerzy Kmita, Jerzy Topolski).
- Zwirner, Eberhard 1963. System der Sprachen und System der Wissenschaften. Zum Begriff der allgemeinen Sprachwissenschaft und der allgemeinen Phonetik, *Indogermanische Forschungen*, LXVIII, 133–148.
- Zwirner, Eberhard 1967. Sprachen und Sprache. Ein Beitrag zur Theorie der Linguistik, [w:] *To Honour Roman Jakobson. Essays on the Occasion of his Seventieth Birthday*. III, 2442–2464, The Hague: Mouton.